

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ TARİHİ ÇALIŞMALARINDA KRONOLOJİK BİR BOŞLUK: İRAN SAHASI

Umut BAŞAR*

Öz: Yabancılara Türkçe öğretimi alanyazını incelendiğinde, birçok araştırmacı tarafından “Yabancılara Türkçe Öğretimi Tarihi” başlığı taşıyan çalışmaların kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmalarda, Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya geçiş sürecini kapsayan kronolojik akışta bazı eksiklikler görülmektedir. Zira yabancılara Türkçe öğretme amacı güttüğü düşünülen eserler sıralanırken içerik olarak birbirine benzer şekilde çoğunlukla Karabanlı Dönemi’nden başlanmakta sırasıyla Kıpçak, Selçuklu, Çağatay ve Osmanlı dönemleriyle devam edilmektedir. Bu kronolojik akışta dikkat çeken busus, Selçuklu Dönemi ve sonrası İran sabaasına ilişkin yabancılara Türkçe öğretimine dair herhangi bir esere yer verilmemesidir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı İran sabaasının yabancılara Türkçe öğretimi tarihi yazımında yerini saptamaktır. Bu amaçla İran sabaasındaki tarihi kronikler, arşiv kayıtları, seyahatnameler, Türkçe-Farsça el yazmalar ve İran’da Selçuklulardan günümüze Türkçenin statüsüne değinen yayımlar, İran’da yabancılara Türkçe öğretimi bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Tarih, Metodoloji, İran, Kronoloji.

A Chronological Gap Within The Studies of Teaching Turkish to Foreigners: Field of Iran

Abstract: When the literature of teaching Turkish to foreigners examined, it stands out that the papers titled with “The History of Teaching Turkish to Foreigners” have been studied by lots of researchers. Within the studies in question some gaps about the chronological flow, which cover Turks’ translocation process from Central Asia to Anatolia, draw attention. Because, while the works considered to pursue the goal of teaching Turkish to foreigners are being listed the list starts from the Kara-Khanid Era and keeps going on chronologically with eras having similar contents: Kipchack, Seljuk, Chagatay and Ottoman. The aspect that draws attention in this chronological flow is the fact that it is not included with any of the works about teaching Turkish to foreigners, with relation to the field of Iran; starting from the Seljuk Era and the following eras. Thus, the aim of the study is to detect the point of field of Iran within historical literature of Turkish education to foreigners. With the aim at hand the historical chronics, archival records, itineraries, Turkish-Persian manuscripts and the journals about status of Turkish language in Iran from the Seljuks to the modern days are examined within the context of teaching Turkish for foreigners.

Keywords: Teaching Turkish To Foreigners, History, Methodology, Iran, Chronology.

Giriş

Değişen dünya şartları ve Türkiye’nin bölgesinde yükselen bir güç olmasıyla birlikte çeşitli gerekçelerle Türkçe yabancı dil olarak dünyanın pek çok bölgesinde ilgi görmeye başlamıştır. Bu ilgiye paralel olarak gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik faaliyetler hız kazanmıştır. Bir taraftan

* Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara/TÜRKİYE. E-posta: umutbasar_35@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5571-7103

üniversitelerde yabancı dil olarak (yabancılara) Türkçe öğretimi bilim dalları kurulmuş ve söz konusu disipline ilişkin akademik ve kuramsal alt yapı oluşturacak bilimsel çalışmalar hız kazanmış diğer taraftan ise dil öğretim sürecinde kullanılmak üzere ders materyalleri hazırlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda görece kısa bir sürede dikkate değer bir yabancılara Türkçe öğretimi alanyazınının oluştuğu görülmektedir. Nitekim Erdem (2009), Göçer ve Moğul (2011), Kahrıman vd. (2013), Göçer vd. (2012) ve Büyükkiz (2014) tarafından yapılan çalışma ve bibliyografyalar bu yargıyı desteklemektedir.

Hâlihazırda beceri öğretiminden dil bilgisi öğrenme alanında yaşanan güçlüklerle, öğretici yeterliklerinden öğrenme stratejilerine, materyal geliştirmeden dil öğretim yaklaşım ve yöntemlerine değin geniş bir alanda yabancılara Türkçe öğretimine ilişkin birçok akademik çalışmanın varlığı dikkati çekmektedir. İlgili akademik çalışmalara göz atıldığında muhtemelen yabancılara Türkçe öğretimi disiplinine tarihî bir derinlik kazandırmak, Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Türkçenin yabancılara öğretilmediğini ortaya koymak ve yabancılara Türkçe öğretimine tarihî bir zemin hazırlamak gibi gerekçelerle araştırmacılar tarafından “Yabancılara Türkçe Öğretimi Tarihi” başlığıyla muhtelif çalışmaların da yapıldığı görülmektedir (bk. Bayraktar, 2003; Biçer, 2011; Biçer, 2012; Arslan, 2012; Zorbaz, 2013; Çakmak, 2014; Aykaç, 2015; Balcı, 2016; Balcı ve Gültekin; 2017; Türkan, 2017; İşcan, 2018 vb.). Söz konusu yayınlar incelendiğinde ilk olarak çalışmalarda kullanılan yöntem ve içerik açısından benzerlikler dikkati çekmektedir. Öncelikle *Divanü'l-Lügati't-Türk*'ten günümüze kadar uzanan oldukça geniş bir zaman dilimini kapsayan ve muhtelif tarihî Türk dillerinde kaleme alınan iki ya da çok dilli sözlük ve gramerler, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi çerçevesinde incelenmiştir. İncelenen tarihî eserleri kaleme alan müellifler, eserlerini hazırlama amacını genelde muhataplarına diğer bir deyişle yabancılara Türkçe öğretmek olduğunu açık bir şekilde belirtmemiştir. Araştırmacılar, eserlerin içerik ve metodolojisine bakarak bu çıkarımda bulunmaktadır. Eldeki veriler, iki dilli sözlük ve gramerlerin bir kısmının Türkçe ile Arapça/Farsçanın aynı derecede güçlü bir dil olduğunu ispat etmek bir kısmının ise misyonerlik/ticaret vb. faaliyetlerle uğraşan yabancılara Türk dili hakkında bilgi vermek amacıyla yazıldığını ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu tarihî eserlerdeki örnekleme, açıklama, tercüme, istisna gösterme vb. dil öğretim tekniklerini dikkate alan araştırmacılar, Karahanlılar Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Orta Asya, Mısır, İran ve Anadolu'da yazılan iki dilli gramer ve sözlüklerin dolaylı da olsa yabancılara Türkçe öğretimi amacı güttüğü sonucuna varmıştır. Bu sonuçtan hareketle yabancılara Türkçe öğretimini tarihî perspektifle ele alan çalışmalar ortaya çıkmıştır.

“Yabancılara Türkçe Öğretimi Tarihi” başlığı taşıyan çalışmaların tarih bilimi metodolojisine uygun bir şekilde kaleme alınıp alınmadığı meselesi bir tarafa söz konusu çalışmalarda, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya geçiş sürecini kapsayan tarihî akışta ve süreklilikte bir eksiklik göze çarpmaktadır. Öyle ki yukarıda adı geçen çalışmalarda yabancılara Türkçe öğretme amacı güttüğü tespit edilen eserler sıralanırken genellikle içerik olarak birbirine benzer bir şekilde Karahanlı Dönemi'nden başlanmakta sırasıyla Kıpçak, Selçuklu, Çağatay ve Osmanlı dönemleriyle devam edilmektedir. Bu sıralamada dikkat çeken husus Selçuklu Dönemi ve sonrası İran sahasına ilişkin Cemalü'd-din İbn-i Mühenna tarafından 1283'te Meregâ (İran) veya Bağdat'ta (Irak) yazıldığı tahmin edilen (Erkan, 1999: 218) *Hilyetü'l-İnsân ve Heybetü'l-Lisân* başlıklı sözlük dışında herhangi bir esere yer

verilmemesidir. Oysaki Osmanlılara paralel bir şekilde 1925'e kadar İran'da, Türk soylu hanedanların siyasi egemenliği devam etmiştir. Osmanlı Dönemi'nde nasıl ki diplomatik ve siyasi ilişkilerin bir gereği olarak yabancılara Türkçe öğretmek üzere çeşitli eserler ortaya konulmuşsa benzer gerekçelerle İran'da da yabancılara Türkçe öğretmek için eser hazırlanması beklenir. Bunun yanı sıra İran sahası, Memluk sahasıyla yöneticilerin Türk halkın ise gayri Türk olması sebebiyle benzerlikler göstermektedir. Nitekim Memluk Kıpçakçası'yla kaleme alınan *Kitâbü'l İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk, Tercümân-ı Türki ve Acemi, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye, Bulgatü'l Müştâk fi Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak* ve *el-Kavâninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lûgat't-Türkiyye* gibi eserlerin Arap halka Türkçe öğretme ihtiyacından doğduğu ileri sürülmektedir. Aynı ihtiyacın siyasi otoritenin Türk ve bölge halkının Fars olduğu İran'da da kendini göstermesi ve bu doğrultuda İran coğrafyasında Türkçe bilmeyenlere (Fars, Arap, Peştun, Beluç, Kürt vb.) yabancı dil olarak Türkçe öğretmek üzere başta gramer, sözlük ve atasözü-deyimler sözlüğü olmak üzere iki dilli eserlerin yazılmış olması gerekir. Nitekim İran kütüphanelerindeki Farsça-Türkçe iki dilli el yazmaları İran'da da yerel halka Türkçe öğretmek üzere çalışmaların yapıldığına işaret etmektedir. Ancak görüldüğü kadarıyla İran sahasındaki yabancı dil olarak Türkçe öğretim çalışmaları henüz araştırmacıların dikkatini çekmemiştir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Çalışmanın Amacı

İran, 11. yüzyıldan itibaren Türklerin kalabalık gruplar hâlinde gelip yerleşerek uzun süreli siyasi egemenlik kurduğu bölgelerden biridir. İran merkezli Türk imparatorluk ve devletlerinde yazışma ve bürokrasi dili her ne kadar Farsça olsa da Türkçe kuşkusuz Farsçanın yanında kültür, sanat ve sınırlı da olsa yazışma dili olarak varlığını sürdürmüştür. Siyasi egemenliğin neredeyse 900 yıl kesintisiz bir şekilde Türk soylu hanedanların elinde bulunması, İran'daki toplum nazarında Türkçeyi ayrıcalıklı bir dil kılmıştır. Bu sebeple İran sahasında Türkçe bilmeyenler için iki dilli (Türkçe-Farsça) dil bilgisi kitabı, sözlük ve hatta atasözleri sözlükleri kaleme alınmıştır. Ancak bu eserler henüz yeteri kadar incelenmediğinden yabancılara Türkçe öğretimi tarihi yazımında İran sahasında Türkçe öğretim faaliyetlerine yönelik herhangi bir açıklama yapılmadan Osmanlı Dönemi'ne geçilmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı bağımsız bir disiplin olarak yeni gelişen yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki tarih yazımında, İran sahasının yerini saptamaktır. Bu kapsamda çalışmada ilk önce İran'da Türkçenin statüsüyle birlikte onu yabancı dil olarak değerleri kılan hususlara değinilecek akabinde tarihî süreçte İran'da yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bazı kaynaklara işaret edilerek yabancılara Türkçe öğretimi tarihi yazımında İran sahasının da yer alması gerektiği tarihî kayıtlar ışığında açıklanacaktır. Çalışmanın amacı tarihî süreçte İran'da gerçekleşen yabancılara Türkçe öğretim faaliyetlerinin tamamını ortaya koymak olmadığı gibi bu faaliyetleri eleştirel bir süzgeçten geçirmek de değildir. Bu çalışmayla literatürde bir nevi ihmal edilen İran sahasına giriş yapmakla yetinilecektir.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, yabancılara Türkçe öğretimi literatüründe İran sahasının yerini tespit edebilmek amacıyla nitel araştırma modellerinden tarama modeli kullanılmıştır. Karasar'a göre (2019: 109) tarama, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu olduğu şekliyle, kendi koşulları içerisinde herhangi bir değiştirme çabası olmadan

belgeleyebilmeyi amaçlayan bir araştırma modelidir. Ayrıca çalışmada veri toplamak için ise belgesel tarama tekniğinden faydalanılmıştır. Kaynaklarda doküman incelemesi ya da taraması şeklinde de geçebilen belgesel tarama Daşdemir'e (2016: 101) göre konuyla ilgili her türlü kayıt ve belgeleri bulmak, incelemek, okumak, açıklamak, kaydetmek, yorumlamak ve değerlendirmek suretiyle yapılan veri toplama işidir. Araştırmacı belgesel kaynak taramasıyla topladığı verileri kendi amacı doğrultusunda seçerek kullanır ve belgeseller özellikle tarih, dil bilimi, sosyoloji, antropoloji vb. alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu çerçevede çalışmada; İran sahasındaki tarihî kronikler, arşiv kayıtları, seyahatnameler, Türkçe-Farsça el yazma eserler ve İran'da Selçuklulardan günümüze Türkçenin statüsüne değinen akademik yayınlar, İran'da yabancılara Türkçe öğretimi bağlamında dikkatle incelenmiştir. Akabinde kaynakların bu doğrultuda birbirinden bağımsız olarak değindiği kısa bilgiler bir araya getirilmiş, İran sahasında tarihî süreçte yabancı dil olarak Türkçe öğretildiği sonucuna varılmış ve bunun sebepleri hakkında fikir yürütülmüştür. Böylelikle yabancılara Türkçe öğretimi tarihi yazımında İran sahasına yer verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, literatüre göre Hunlardan başlayıp günümüze dek süregelen yabancılara Türkçe öğretimi tarihinde mekânsal olarak günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi sınırlarını içeren coğrafyayla, zamansal olarak ise Safevilerle Kaçarlar arasındaki dönemle sınırlandırmıştır. Safevilerin kuruluş tarihi olan 1502 ile Kaçarların yıkışı olan 1925 tarihi esas kabul edilirse çalışmanın zamansal aralığı yaklaşık dört asırlık bir süreci kapsamaktadır. Fakat çalışmanın hedefi bu dört asırlık zaman diliminde İran'daki yabancılara Türkçe öğretim faaliyetlerini incelemek olmadığından yalnızca bu zaman diliminde Türkçenin kamusal ve toplumsal alandaki statüsüne ve bunun yansımalarına işaret edilmiştir.

1.4. Çalışmanın Önemi

Yabancılara Türkçe öğretimi disiplini son on yılda Türkçe Eğitimi'nin bir alt dalı olarak gelişim göstermektedir. Öyle ki birçok üniversitede “Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi” ya da “Yurt Dışındaki Türk Çocuklarına Türkçenin Öğretimi” bilim dallarının kurulmasıyla alanına ilişkin bilim uzmanı ve doktor sayısı her geçen gün çoğalmakta ve buna paralel bir şekilde alana ilişkin bilimsel sayın sayısı da artış kaydetmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere yabancılara Türkçe öğretimine ilişkin akademik literatür tarandığında “Yabancılara Türkçe Öğretimi Tarihi” başlığını taşıyan müstakil çalışmaların ve aynı zamanda lisansüstü tezler içerisinde bu başlıkta bölümlerin sayısı bir hayli fazladır. Nasıl ki yabancı dil olarak İngilizce ve Fransızca öğretimine ilişkin yayınlar varsa Türkçe açısından da bu türde çalışmanın olması doğaldır. Nitekim hemen hemen her disiplinin tarihine ilişkin yayınlar ve hatta lisans ya da lisansüstü programlarda bu başlıkta müstakil dersler bulunabilir. Bu noktadan hareketle konuya yabancılara Türkçe öğretimi perspektifinden bakıldığında araştırmacıların söz konusu yayınlarda örtük veya doğrudan aşağıdaki amaçların güdüldüğü düşünülebilir:

- a. Yabancılara Türkçe öğretimi disiplinine tarihî bir derinlik ve süreklilik kazandırmak
- b. Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Türkçenin yabancılara öğretilegeldiğini ortaya koymak

c. Türkçenin tarihin her döneminde yabancı dil olarak ilgi gördüğünü kanıtlamak

d. Yabancılara Türkçe öğretimi disiplini tarihî zemine oturtmak

Yabancılara Türkçe öğretimi disiplini gibi bu disipline ilişkin tarih yazımı da yeni gelişmektedir ve kuşkusuz bu konuda eksiklikler olması normaldir. Çünkü ilgili tarih yazımı çalışmalarına bakıldığında, Türkçenin bütün diyalektlerine bütüncül bir şekilde yaklaşıldığı görülmektedir. Daha somut bir ifadeyle bu çalışmalarda, Karahanlı Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinin öğretimine ilişkin bulgulara değinildiği gibi Osmanlı Türkçesinin öğretimine dair bulgulara da değinilmektedir. Bunun doğal bir getirisi olarak Türklerinin yabancılarla temas ettiği geniş bir coğrafya ister istemez pek çok çalışmaya konu olmaktadır.

Öte yandan söz konusu çalışmalar dikkatle irdelendiğinde aslında yabancılara Türkçe öğretimi başlığındaki yayınların, ülkemizde “dil tarihine” ilişkin daha önce oluşan literatüre (bk, Ercilasun, 2004; Akar, 2014) paralel bir şekilde ilerlediği anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus ise bu literatürde dil tarihi açısından incelenen tarihî eserler içerisinde, Türkçe-Arapça, Türkçe-Latine, Türkçe-Farsça gibi iki dilde yazılmış olanlar, araştırmacılar tarafından yabancılara Türkçe öğretimi amacının hedeflenip hedeflenmediği sorgulanarak yeniden incelenmiştir. “Yabancılara Türkçe Öğretimi Tarihi’ne” dair yayınlar esasen bu bakış açısıyla şekillenmektedir. Dolayısıyla Türkçenin tarih boyunca varlık gösterdiği geniş coğrafya düşünülürse, bulunan her yeni tarihî kaynak, dil özellikleri açısından incelemeye konu olacağı gibi metodolojik açıdan da Türkçe eğitimi araştırmacılarının ilgisini çekecektir ve eserde Türkçe öğretme çabasının olup olmadığı sorgulanacaktır. Dolayısıyla konuya bu çerçeveden bakıldığında Orta Asya’dan Balkanlara, Karadeniz’in kuzeyinden Orta Afrika’ya kadar Türkçenin yayıldığı hinterlandta keşfedilecek her yeni eser, daha önemlisi tarihî kayıtlar yabancılara Türkçe öğretimi tarihinin güncellenmesini gerekli kılacaktır.

Bu bağlamda İran da Türkçenin geçmişten günümüze ciddi bir şekilde varlık gösterdiği bölgelerden biridir. Bu yönüyle İran hem iki dilli Türkçe eser hem de tarihî kayıtlar açısından oldukça zengindir. Buna karşın İran sahası yabancılara Türkçe öğretimi tarih yazımında araştırmacıların ilgisini pek çekmemiştir. Bunun sebebi, dil tarihi araştırmaları açısından İran sahasının henüz yeteri kadar incelenmesi başka bir deyişle Türkçe eğitimcilerle kaynak teşkil edecek tarihî eser ve kayıtların ortaya henüz konulmaması olabilir. Fakat İran kütüphaneleri Türkolojisi çalışmaları açısından hâlâ yeni keşiflere açıktır.

Diğer taraftan yabancılara Türkçe öğretimi tarihi çalışmalarına İran sahasını eklemek için İran kütüphanelerin Türk dili uzmanları tarafından taranmasını ve bulunan el yazmalarının ortaya çıkarılıp incelenmesini beklemeye gerek var mıdır? Bunun yerine doğrudan Türkçe eğitimcileri tarafından İran sahası, yabancılara Türkçe öğretimi çerçevesinde artsüremsel ve eşsüremsel olmak üzere iki boyutta incelenebilir. Böyle bir uğraş bir yandan yabancılara Türkçe öğretimi tarihinin güncellenmesine katkı sağlayabilir diğer yandan Türk dili uzmanları için incelenecek yeni eserleri gün yüzüne çıkarabilir. Bu kapsamda henüz Türk dili uzmanlarının dikkatini çekmeyen İran’da Osmanlı konuşma diline dair *Risale-yi Tekellüm* başlığıyla 1879’da kaleme alınmış bir yazma eser, Başar (2020) tarafından yabancılara Türkçe öğretim çerçevesinde incelenmiştir.

Bu çalışma, yabancılara Türkçe öğretimi tarihi literatüründe İran sahasının yer alması gerektiğini iddia etmesi ve bunun gerekçelerini tarihî kaynaklarla ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra yabancılara Türkçe öğretimi tarihine ilişkin yayınlarda dikkati çeken kronolojik bir boşluğun doldurulmasına kapı aralanacaktır. Türkçenin tarihte yabancı dil olarak öğrenildiği bölgelere İran'ın da eklemesi araştırmacının özgün ve değerli bir başka yönüdür. Öte yandan İran sahasının gerek Türk dili uzmanları ve dil tarihçileri gerekse Türkçe eğitimcileri için zengin bir kaynak sunduğuna dikkat çekmesi hedeflenmektedir. Son olarak çalışma dil tarihi araştırmalarının ortaya koyduğu verilerle sınırlı kalmaması ve birincil kaynaklara ulaşması bakımında da önemlidir.

2. Bir Sorunsal Olarak Tarihî Süreçte İran'da Türkçesinin Statüsü

Gerek günümüzde gerekse geçmişte bir dilin yabancı dil olarak öğrenmeye değer bulunması için kuşkusuz bazı şartlar gereklidir. Bir yabancı dili bilmenin yaratacağı avantajlar ancak bireyi dil öğrenmeye sevk eder. Bu avantajlar ekonomik kazanç, edebî haz, toplumsal statü, iletişimde kolaylık olabilir. Her ne olursa olsun yabancı dilin öğrenen kişi için cazip, işe yarar ve değerli olması lazımdır. Cazip gelen bir dili öğrenmek için ise dil bilgisi kitabı ve sözlük gibi ders materyallerinin olması gerekir ki tarih boyunca yabancılar geniş bir coğrafyada yüzlerce sözlük ve dil bilgisi kitabı yazmıştır. Örneğin Gümüşkılıç (2002) yabancıların Türkçe sözlük ve dil bilgisi kitabı yazmasının gerekçelerini Türklerle olan siyasi, ticari, dinî ve kültürel ilişkilere bağlayarak açıklamıştır. Dolayısıyla Türkçenin de yabancı dil olarak geçmişte İran sahasında ilgi görüp görmediğini, eğer ilgi gördüyse İranlılar tarafından Türkçe dil bilgisi kitabı ve sözlük yazılıp yazılmadığını açıklamadan önce Türkçenin İran'da statüsünün tarihî arka planından ana hatlarıyla bahsetmek faydalı olacaktır.

Türklerin 11. yüzyılda İran coğrafyasına kalıcı olarak yerleşmesinden sonra kurdukları ilk kuvvetli siyasi yapı olan Büyük Selçuklularda eğitim dilinin Arapça, resmî yazışma dilinin Farsça olduğu ve Selçuklu sultanlarının Farsça edebî üretimi desteklediği (Özgündenli, 2009: 374) bilinmektedir. Ancak Büyük Selçuklular döneminde sarayda ve orduda Türkçe konuşulduğu, bürokratlar arasında da Türkçe konuşanların bulunduğu bir gerçektir (Merçil, 2003: 11). Türkçenin konuşma dili olarak kalmasından hareketle araştırmacılar Türkçeye önem verilmediği ve ötekileştirildiğine ilişkin yorumlarda bulunmaktadır. Nitekim Köprülü (2005: 222) de Selçuklular ve sonrasında gelen Türk devletlerinde ordu ve sarayda Türkçe hâkim bir konumda olmakla birlikte esasen büyük birer ilim ve sanat lisanı hâline alan Arapça ve Farsçanın Türkçeye tamamen tahakküm ettiğini, edebî ve ilmi eserlerin devletin resmî muamele ve muhaberelelerin tamamen Arapça ve Farsça yapıldığını yazmaktadır. Ancak dikkat çekici olan husus Selçuklular birlikte başlayan sürecin, bütün İran sahasını ve İran'daki bütün Türk devletlerini kapsayacak şekilde genişletilerek yorumlanmasıdır. Denebilir ki bu yorumlar, Türkçenin İran'da varlık gösterdiği ilk günlerden günümüze önem verilmeyen, hor görülen, ikinci sınıf dil muamelesi gördüğüne ilişkin bir ön kabul yaratmıştır. İran'da sosyal tarihçilik açısından tarihî kayıtların çok az olduğu Selçuklular, Harezmsahlılar ve Moğollar dönemi istisna tutulursa söz konusu ön kabul sorgulanmaya ve gözden geçirilmeye muhtaçtır. Söz konusu dönemler için de kesin hüküm vermemek gerekir. Zira İran'da yapılan yeni çalışmalar ve yeni kaynaklar bu dönemde Türkçenin konumuna ilişkin algıyı değiştirebilir. Örneğin Behramiyani (1396) tarafından yeni yayınlanan bir el yazma eserler kataloğunda, İran kütüphanelerindeki İlhanlılar Dönemi'ne (1256-1353) ait 2280 el yazmasının ayrıntılı listesi çıkarılmıştır.

Söz konusu yazmalar içerisinde Moğolca ve Türkçe eserler de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yeni birincil kaynakların ayrıntılı bir incelenmesi, Selçuklular ve sonrasında Türkçenin konumuna ilişkin güncel bilgiler sunabilir. Ayrıca araştırmacılar tarafından Türkçenin konumu düşünülürken dikkate alınması gereken iki temel belirleyici vardır:

a) Türkçe; devleti kuran ve idare eden siyasi elitler ile devleti koruyan ve savunan askerî erkânın ana/birinci dilidir dolayısıyla bu dil itibarsız olamaz.

b) 11. yüzyılda Türkçe daha Türkler İran coğrafyasına gelmeden nitelikli edebî eserler verebilecek derece işlenmiş bir kültür ve sanat dilidir.

İran coğrafyasında Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Avşar ve Kaçarların siyasi egemenliği döneminde Türkçenin konumuna ilişkin daha sağlıklı yorumlar yapmak mümkündür. Öyle ki Köprülü (1942a: 14) Timur, Akkoyunlu, Karakoyunludan sonra Safevilerin 15. yüzyılda İran'a hâkim olmasıyla Farsçadaki Türkçe kelimelerin artış kaydettiğini, Türkçenin Farsçayla beraber resmi dil statüsüne yükseldiği dönemde İran'da Azerbaycan Edebiyatı'nın da büyük gelişme kat ettiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Sohrabiabad (2018) da Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safeviler de Türkçenin kültür-sanat dili olarak ayrıcalıklı konumuna dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra özellikle Safevilerden sonra Türkçenin gerek tarihî kayıtların çokluğu gerekse tarafsız bir gözlemci olarak seyyah ve diplomatların kaleme aldığı eserler de bu konuda net yorumlarda bulanmaya olanak sağlamaktadır.

Safevi Devleti'ni (1502-1736) kuran ve önemli bir kısmı Anadolu'dan göç eden Kızılbaş Türkmenler, ordu ve saray teşkilatında önemli görevler almıştır. Farsça bilmeyen bu geniş grup, başkentin Tebriz'den 1554'te Gazvin'e akabinde 1597'de İsfahan'a taşınmasıyla birlikte tamamen Farsça konuşan bir muhite geçmiştir. Ancak kadim İran devlet geleneği ve Farsça konuşan halk kitlelerine rağmen İsfahan'da Türkçenin kamusal alanda hâkim dil olduğunu Genceyi (1999), o dönem İran'ı ziyaret eden ve gündelik yaşantı hakkında bilgi veren Avrupalı seyyah ve diplomatların eserlerine dayanarak ileri sürmektedir. Gerçekten de Safeviler Dönemi'nden itibaren Türkçe İran'da mutlak bir aristokrasi dilidir. Zira Farsçayı yabancı dil olarak yıllarca süren özel derslerden sonra öğrenen hanedan mensupları ve saray eşrafı günlük iletişimde Türkçeyi kullanmaktaydı. Bu durum Safeviler çağında oldukça baskındı zira o dönem Türkçenin siyasi ve mezhebi bir işlevi vardı. Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in (1487-1524) Hatayı mahlasıyla kaleme aldığı şiirlerin Türkçe olmasının tek gerekçesi Şah İsmail'in Türk olmasına bağlanamaz. İstanbul'da devletin idare merkezinin Farsça bir tamlamayla "Bab-ı Ali" şeklinde isimlendiriliyorken İsfahan'da aynı yere "Ali Kapu" isminin verilmesinin ideolojik sebeplerini düşünmek gerekir. Somutlaştırmak gerekirse Safevilerde bilinçli veya bilinçsiz bir Türkçecilik hareketi görülmektedir. Nitekim Safeviler Dönemi'nde Fuzuli gibi büyük şairlerin yetişmesiyle Kızılbaşların dilinin edebiyatta zirveye çıkmasındaki devlet desteği ve Türkçe manzum eser yazmaya yapılan teşvik bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bu sebeplerdir ki Safeviler Dönemi şairleri arasında sadece Türkçe divan hazırlayan; hem Türkçe hem Farsça divan hazırlayan ve son olarak Farsça divanın içerisinde pek çok Türkçe şiir bırakan klasik şairlere rastlanmaktadır. Bu yargıyı destekler nitelikte Gencei (1999) Safavi sarayında "Melikü-ş-şuaralığın (Şairlerin Sultanı)" resmî bir makam olduğunu belirttikten sonra Tesir Tebrizi'nin; "Şah Sultan Hüseyin'in el-Musevi'nin Tahta Çıkışına Binaen Yazılan Türkçe Kaside, Nevvab Tuba Aşiyân'a arz edilen Türkçe Tercî', Hasebü'l-emrû'l-a'lâ Adına Kaleme Alınmış ve Kendisine Arz Edilmiş Türkçe

Mesnevi, Evrengzib'in Oğlu Selzan Ekber'in Tahta Çıkışını Tarih Düşen ve Beğeni Toplayan Türkçe Bir Gazel” gibi Türkçe şiirlerine işaret ederek onun Melikü’ş-şuaralık görevinde de bulunduğu söylemektedir.

Devleti yöneten seçkin bir sınıfın sadece konuşmada değil yazışma ve diplomaside kullandığı dilin (bk. Layoş, 1936 ve Aydoğmuşoğlu, 2013) ihtiyaca cevap verecek derecede işlevsel olması beklenir. Anlaşılan o ki İran’da Safevilerden 1925 yılında Kaçarların sonuna değin Türkçe söz konusu işlevleri yerine getirmiştir. Nitekim Avşar Hükümdarı Nadir Şah (1688-1747) Osmanlı Padişahı I. Mahmut’la (1696-1754) Türkçe yazışmaktadır (bk. Küreli vd. 2014). Avşarlardan sonra Kaçarlar Dönemi’nde de Türkçe sarayda ve ordudaki geçer dil olma imtiyazını sürdürdüğü görülmektedir. Rahimi’nin (2016: 52) de Kaçarlar Dönemi’nde İran’da Türk dili ve edebiyatının gelişme seyrini sürdürdüğünü belirtmesi bu düşünceyi teyit etmektedir. Bu tarihî süreklilik esasen doğal bir durumdur. Bir yandan geçmişten gelen bir alışkanlık vardır öte yandan zaten ana dili Türkçe olan Kaçar şehzadeleri Tebriz’de sancağa çıkmaktadır. Diğer bir deyişle şehzadeler Türkçenin yüzyıllardır kültür-sanat ve siyaset dili olduğu bir muhitte yetiştikten sonra başkent Tahran’a gelmektedir. Köprülü’nün de belirttiği gibi Kaçar sarayında ve orduda Türkçe ilk sırada gelmekteydi ki bu döneme ait Batılıların yazdığı bir seyahatname ve Osmanlı elçilerin raporlarında, hükümdar ve saray halkının Türkçe konuştuğu tespit olunmaktadır (Köprülü, 1942b: 140). Öte yandan ilginç bir şekilde Fethali Şah tarafından Çağatay Türkçesiyle yazılmış fermanların hazırlandığı (Baharlı, 2019) da dikkati çekmektedir. Kaçarlar Dönemi’nde Türkçe evrak, el yazma eser, tarihi kaydın sayılamayacak kadar çok olmasına bakılırsa bu dönemde Türkçenin net bir şekilde saygın bir statüde olduğu söylenebilir.

Yukarıda oldukça kısa bir şekilde değinilen hususlar düşünülürse Türkçe, İran’da yüzyıllar boyunca aristokrasi ve üst tabakanın dili olmuştur. Ayan, eşraf, elit ve yönetici kesimin geçer dili olan Türkçenin İran’da yabancı dil olarak cazibe taşımaması olanaksızdır. Üstelik bu kesim ana dilini küçük görmekten ziyade onu koruma bilincine sahiptir. Devlet desteğini arkasına alan Türkçeyi başta Farslar olmak üzere İran’daki diğer etnik grupların öğrenmek istemesi kadar doğal bir durum olamaz. Dolayısıyla ülkenin seçkinlerinin dilinin yüzyıllar boyunca yabancı dil olarak ilgi görmemesi gerçekçi olamayacağı için İran’da yabancılara Türkçe öğretimine dair çalışmaların yapılmış olması beklenir.

3. İran Sahasında Yabancılara Türkçe Öğretimi Faaliyetleri

Mısır, Suriye ve Hicaz gibi Arapların yoğun yaşadığı bir coğrafyada 1250-1517 yılları arasında siyasi egemenliği elinde bulunduran Memlukler, Selahattin Eyyubi’nin ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulduğu için dönemin tarihçileri tarafından Türk devleti olarak adlandırıldığı (Yiğit, 2014: 90) gibi Memluk tarihi de Türk tarihi içerisinde değerlendirilir.

Literatürde genel kanaate göre Memlukler Dönemi’nde yabancılara Türkçe öğretim faaliyetleri yaygındır. Nitekim Balcı ve Gültekin (2017: 52) bu dönemde Türk sultanların devleti yönetmesi nedeniyle Türk diline karşı ilginin arttığını ve bu ilginin Araplara Türkçe öğretmeyi amaçlayan kitapların önünü açtığını öne sürmektedir. Biçer (2017: 85-86) de Balcı ve Gültekin’le aynı görüşte olmakla birlikte Memluklerin kuruluşuyla birlikte Türkçenin resmî dil konumuna yükseldiğini böylelikle Türkçenin saygınlığının arttığı, bu dönemde kurulan Türk devletlerinde görev almak ve Türklerle ilişkilerini geliştirmek isteyen Arapların Türkçe öğrenmeye başladıklarını dahası

Memlukler de idareci ve ordu kesimi Türkçeye ve Türkçenin öğretime oldukça fazla önem verildiğini ileri sürmektedir. Birçok araştırmacının (bk. Argunşah vd, 2010: 186; Özyetkin, 2001: 33; Toparlı vd., 199: III) benzer düşünceleri paylaştığı bilinmektedir. Gerçekten de bu dönem Türkçenin yönetilen sınıf açısından prestijli bir olarak algılanması ve öğrenmeye değer bulunması anlaşılabilir.

Memlukler için yürütülen mantık ve yapılan çıkarımın İran sahasına uygulanması için herhangi bir engel yoktur. Çünkü yönetici/yönetilen dili ayrımı açısından İran sahasındaki Türk devletleriyle Memlukler benzeşmektedir. Memluklerde nasıl ki saray erkânı ve ordu Türk iken tebaa yabancı yani Arap ise İran'da da saray erkânı Türk, tebaa yabancı yani Fars'tır. Memluklerde olduğu gibi İran'da da Türkçe yukarıda açıklandığı üzere gerek sosyal gerekse kamusal alanda ayrıcalıklıdır. Eğer bu farklılaşma, yönetilen kesimin yöneticinin dilini öğrenmek için gerekli psikolojik motivasyonları Memluklerde oluşturmuşsa İran sahasında da oluşturması gerekir. Diğer bir deyişle benzer sebeplerin benzer sonuçları doğurması beklenir. Nasıl ki araştırmacılar Memluk sahasında iki dilli (Türkçe/Arapça) sözlük ve gramerlerden hareketle Türkçenin geçer dil konumunu da dikkate alarak bu eserler aracılığıyla yabancılara Türkçe öğretildiği yorumunda bulunuyorsa şayet İran sahasında da iki dilli (Türkçe/Farsça) sözlük ve gramerler yazılmışsa ve bu eserler metodolojik açısından Memlukler Dönemi'nde yazılan tarihî eserlerle benzeşiyorsa İran'da da yabancılara Türkçe öğretim faaliyetleri vardır denebilir.

Ne var ki her iki dilli eser yabancılara Türkçe öğretmek gibi bir amaç taşıyor da olabilir. Eğer bizzat müellif eserin ön sözünde veya sonunda yabancılara Türkçe öğretmek gayesini açık bir şekilde zikrettiyse burada çıkarım yapmaya ve müellifin zihnini okuma uğraşına gerek yoktur. Ancak içerikte böyle bir kayıt yoksa kesin yorumda bulunmak araştırmacıları hataya sevk edebilir. Nitekim Balcı'nın (2016: 11) da belirttiği gibi Türklerle ilgili farklı dillerde yazılmış metinlerde rastlanan bilgiler, Türkçenin ana dili Türkçe olmayan kişilerce bilindiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir ancak burada sistematik bir yabancı dil öğretimini kabul etmek zordur. Benzer bir yaklaşımı Kaya (2009) da *Divânu Lügati't-Türk* örnekleminde savunmaktadır. Dolayısıyla tarihî kaynaklarda müellif eseri kaleme almadaki amacını açık ne net bir şekilde ortaya koymadıkça yabancılara Türkçe öğretimi konusunda kesin hüküm vermekten kaçınılabilir.

Bu bakış açısıyla İran sahası incelendiğinde ilk etapta Memluklerde olduğu gibi iki dilli (Farsça-Türkçe) el yazma eserlerin peşine düşmek doğru olur. Farslara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi meselesi Koçoğlu'nun (2018) dikkatini çekmiş Hindistan Haydarabad Salar Jung Kütüphanesindeki Türkçe öğretiliyle ilgili yazma eserleri tanıtmış ve bu eserler arasında Fazlullah Han Barlas tarafından hazırlanan *Lugat-ı Türki*'de Çağatay Türkçesi öğretimi metodolojisini incelemiştir. Araştırmacı, adı geçen kütüphanede sekiz adet Farsça-Türkçe eser tespit etmiştir. Akabinde Koçoğlu ve Ahmadoughlı (2018) tarafından "Farsça Bilenlere Türkçe Öğretmek İçin Yazılmış Farsça-Çağatay Türkçesi Manzum Bir Sözlük: *Lehçetü't-Türk*" başlıklı bir çalışmayla bir önceki makalede künyesi verilen eserlerden biri incelenmiştir. Bu iki çalışmadan şu sonuç çıkmaktadır ki Tarihî süreçte Araplar gibi Farslar da çeşitli gerekçelerle Türkçeye ilgi duymuştur ve bu konunun etraflıca ele alınması durumunda yeni bilgilerin çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Ayrıca Koçoğlu ve Ahmadoughlı'nın çalışmalarında incelediği Farsça ve Çağatay Türkçesinde kaleme alınan tarihî kaynakların Hindistan'da bulunması Memluklerle ilgili yönetici/yönetilen dili ayırımıyla ilgili tezi doğrulamaktadır. Çünkü Koçoğlu'nun (2018) künyesini verdiği iki dilli eserlerin en erken istinsah tarihinin 1414 (*Lehçet'üt-Türk*) en geçinin ise 1829 (*Amaden-i Türki*) olduğu görülmektedir. Hindistan sahasında bilindiği üzere iki Türk devletinin uzun süreli siyasi egemenliği söz konusudur. Bunlardan ilki 1206'da Delhi merkezli kurulan ve 1526 yılında sona eren Delhi Türk Sultanlığı'dır. Diğeri ise hemen bu devletin akabinde kurularak 1858 yılına değin varlığını sürdüren Babürlülerdir. Koçoğlu tarafından verilen eserlerin tamamın bu iki devletinin Hindistan'da hüküm sürdüğü yıllarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Hindistan'da da Mısır ve Hicaz bölgesinde olduğu gibi yönetici ve ordu Türk, halk ise Hindu vs. yani yabancıdır dolayısıyla Türkçe burada da aristokrasi dilidir. Araştırmacı tarafından eserlerin içerisinde müellifler tarafından ne amaçla yazıldığına açıklanıp açıklanmadığına ilişkin herhangi bir bilgi verilirse de görüldüğü kadarıyla araştırmacı, çıkarım yoluyla bu sekiz eserin; o dönem için Hindistan, Pakistan ve Afganistan'da "lingua franca" olan Farsça üzerinden hedef kitleye Türkçe öğretme amacı taşıdığı sonucuna varmıştır.

Delhi Türk Sultanlığının yazışma dili Farsçadır (Farooqı, 1994: 132). Bu durum Babürler için de uzunca bir süre geçerlidir. 18. yüzyılda Farsçanın Hintçeyle bir terkip meydana getirmesiyle gelişecek olan Urduçaya kadar Babür sarayında da yazışmalar Türkçe ve Farsça yapılmıştır. Farsça dönemin kültür, sanat ve en önemlisi gelişmiş bir bürokrasi dili olması nedeniyle bu şaşılabilecek bir hadise değildir. Hindistan sahası Türk devletleri döneminde, Farsça-Türkçe iki dilli sözlük ve gramerlerin çıkması Memlukler örneğinden hareketle Koçoğlu'nu doğal olarak bu dönemde de yabancılara Türkçe öğretildiği düşüncesine sevk etmiştir. Daha da önemlisi yabancılara Türkçe öğretimi tarihinde Farsçanın izinden gidilmesi sadece İran'ı değil Hindistan coğrafyasını da yabancılara Türkçe öğretimi literatürüne alma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Hindistan sahasındaki tarihî eserler Farsça-Türkçe olsa da bu konu müstakil bir çalışmanın kapsamını aştığından İran coğrafyasına yeniden dönecektir.

İran sahasındaki Farsça-Türkçe iki dilli eserleri görmek için ilk olarak el yazma eser barındıran kütüphanelerin kataloglarına göz atmak doğru olur. Örneğin Tahran'daki Melik Kütüphanesinde 131 adet Türkçe el yazma eser görülmektedir ve bunlardan 11 kadarını iki ya da üç dilli gramer ve sözlükler oluşturmaktadır. Örneğin *Ferheng-i Türki ve Farsi* (nüsha no: 1481/5), *Kavaid-i Sarf-i Türki* (nüsha no: 2551/2); *Kavaidü'l Ahmedi* (nüsha no: 379/2), *Lugat-i Etrakiyye: Behcet-ül Lügat: Makalid-i Türkiyye* (nüsha no: 396/1), *Ferheng-i Arabi-Farsi ve Türki* (nüsha no: 5147/2) Tahran Melik Kütüphanesindeki bazı iki dilli sözlük ve gramerlerdir. Kum Ayetullah Mareşi Necefi Kütüphanesi'nin 30 ciltlik kataloğunun Muttaki (1381) tarafından yalnızca 28, 29 ve 30. ciltlerinin taranması sonucu oluşturulan *Türkçe Eserler Kataloğu*'nda muhtelif konulardan 245 eserin ayrıntılı künyesi verilmiştir (Başar, 2019: 27). Bunların bir kısmını sözlük ve gramerler oluşturmaktadır. Bu konuda bilgi sağlayan bir diğer çalışma ise Kerimiyan Sıçanı ve Abdullahi Tarımseri (1388) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar, Tahran İslami Şura Meclisi Kütüphanesinde yer alan 194 el yazma nüshanın tematik künyesini vermektedir. Çalışmaya göz atıldığında ilgili kütüphanede 24 kadar iki veya üç dilli gramer ve sözlük dikkati çekmektedir. Örneğin *Kavaid-i Ahmedi* (nüsha no: 13.954), *Hulasa-yı Abbasi* (nüsha no: 74979), *Lugat-ı Farsi be*

Türki (nüsha no: 869) ve *Şerefname-yi Moniri, Ferheng-i İbrahimi: Ferhengi Faruki* (nüsha no: şın 505) meclis kütüphanesindeki bazı eserlerdir.

İranlı araştırmacıların yanı sıra İran kütüphanelerinde çalışan Türkiyeliler de Türkçe el yazmalara dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Aydın (2008) tarafından hazırlanan İran Kütüphaneleri Türkçe el yazmaları kataloğunda birçok iki ya da üç dilli gramer ve sözlük sıralanmıştır. Ayrıca Çınarcı (2011: 103) Tebriz Millî Kütüphanesindeki Türkçe el yazmalarına ilişkin bir çalışmada *Kava'id-i Zeban-ı Türki* (nüsha no: 3392/2) ve *Kavaidü'l-siyakiyye* (nüsha no: 3399) gibi eserleri zikretmektedir. Bunun yanı sıra Öz (2010) tarafından kapsamlı bir çalışmayla *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* başlığı altında 146 tarihî sözlük tanıtılmıştır. Dolayısıyla İran'da Türkçe el yazma barındıran hangi kütüphaneye bakılırsa bakılınsın birkaç tane iki dilli gramer ve sözlüğe rastlanmaktadır.

Bu eserlerin bir kısmı İran'da diğer bir kısmı ise Türkiye'de İranlı araştırmacılar tarafından dil özellikleri açısından incelenmiş veya çalışılmıştır. Örneğin Azerbaycan Türkçesi gramerini Farsça anlatan bir el yazma olan *Kaide-i Zeban-ı Türki* (Rezaei, 2010) tarafından yayınlanmıştır. Fakat söz konusu eserler, Memlukler dönemindeki iki dilli eserlerle metodolojik açıdan benzerlik taşımasına ve hatta İran sahası eserleri içerik açısından daha zengin olmasına karşın yabancılara Türkçe öğretimi çerçevesinde incelenmemiştir. Bununla birlikte İran sahasındaki Türkçe el yazma eserlerde yabancılara Türkçe öğretimi amacı çıkarım yapmaya gerek bırakmayacak kadar nettir. Çünkü birçok gramerde müellif eserini yabancılara Türkçe öğretmek için kaleme aldığına dair kayıtlar düşmüştür.

Örneğin Kaçarlar Dönemi'nde Mirza Baba Tabip Aştiyani tarafından 19 yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen, iki dilli gramer ve sözlük olan *Kavaid-i Zeban-ı Türki* ilk olarak Sıddık tarafından 2008 yılında Zencan'da yayımlanmış ve Rahimi (2009) tarafından Türkiye'de de yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Söz konusu eserin ön sözünde yazılış amacı eserin müellifi tarafından aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

“Yüce Allah'ın ve şefkat ve rahmetinin bir örneği olan cihan padişahının tavir ve eğilimi sayesinde Türk topluluğunun Irak ve Fars memleketlerine çokça gelip gittiklerini, çoğu meclis ve mahfillerde güzel yüzlü Türklerin gönülleri fethettiklerini ve Farslıları güzel konuşmaları ile cezbettiklerini ve Iraklıların akıllarını başlarından aldıklarını gördüm.

Farsça konuşan Türkler ömre ömür katarlar

Saki, takva sahibi pirlere müjde ver

Ancak bu bölge insanlarının çoğu onların kelime ve tabirlerinden habersizlerdi ve onları anlamak için çabalasalar da amaçlarına ulaşmadıkları için her zaman üzgün olup kendi kendileriyle savaş hâlindeydiler. Bu fakir ‘rüsva olmak istemiyorsan toplumla aynı renge bürün’ ve ‘insanlar padişahlarının dini üzeredir’ sözleri uyarınca, o dilin kelimeleri üzerinde tam bir heyecan ve istekle yoğunlaştım ve onların kelime ve ibarelerini anlaşılabilir ve ilginç bir şekilde bu kitapta bir araya getirmeyi düşündüm. Böylece bu bilgileri başka bilgilerde olduğu gibi yazmaya ve güzel dilli Farslıların bu dili telaffuz edip konuşmak istedikleri zaman rahatlıkla bu kitaptan yararlanmalarını sağlamaya niyetlendim. Bu kitaba *Kavâ'id-i Türki* adını verdim. Türkçe ve Farsçada ortak olan kelimeleri

göz ardı etmeden açıkladım. Kelimelerin çoğunu Azerbaycan'ın en güzel memleketi olan Tebriz halkının dilini esas alarak yazdım” (Rahimi, 2009: 7-8).

Muhammed Şah Kaçar'a takdim edilen eserin önsözünde görüldüğü üzere Farslara Türkçe öğretmek üzere kaleme alındığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu türden kayıtlar İran sahasındaki başka yazma eserler de geçmektedir. Örneğin gene Kaçarlar Dönemi'nde Abdulrahim Şirvani tarafından 18. yüzyılın sonlarına doğru kaleme aldığı tahmin edilen *Kitab-ı Mazhare'l-Türki* Rahimi (1391) tarafından dil incelemesi olmaksızın yayınlanmıştır. Şirvani de eserinin Farsça girişinde amacını şu şekilde açıklamaktadır:

“Cehalet yurdunun kaybolmuşu ve karmaşık düşüncelerin çöl gezeni Abdulrahim Şirvani (yüce Allah onun günahlarını affetsin ve kusurlarını örtsün) şöyle yazmaktadır:

Bu kimsesizin doğum yeri heybetli şehir Erdebil'dir. Ancak çocukluğu ve gençliğinin bir döneminde Şirvan'ın güzel Şamahı şehrinde kalmış ve orada gençliğinin ilk evresini arkadaşlar, dostlarla geçirmişti. Oranın bütün halkı Türkçe konuşur ve Türkçe öylesine yaygındır ki bazen Iraklı, Farslı veya Horasanlı bir yolcu ya da yabancı gelip de Farsça konuştuklarında şehir halkı yanıt vermekte çaresiz kalır, mütercime ihtiyaç duyar ve Farsça kitaplardaki cümlelere bakarak zorlukla soruları yanıtlardı.

Sonra kaderin cilvesiyle bu zavallı hakir, Allah'ın takdirini izleyerek zamanın tutsağı olup günlerce çölleri ve şehirleri aştıktan sonra Allah'ın belirlediği kaderin yol göstericiliğiyle yüce Şahın emri üzerine Horosan'dan Şiraz Darü'l-ilmine gelmiş ve fakirliğin galip gelmesi sonucunda çaresizce bu diyarda kaldım.

...

... Arapça ve Farsça hakkında bilgi sahibi olmama rağmen Türkçenin kurallarını ve inceliklerini anlatan bir dil bilgisi kitabı elime geçmedi. Böyle bir kitap hazırlamak aklıma geldi.

...

Iraklı ve İranlı büyükler ve devlet adalarını, güç sahiplerinin çoğunun bu siyasi dili öğrenmek istemeleri ve bazı arkadaşlarla yakınlarımın aynı şeyi defalarca bu hakirden talep etmeleri nedeniyle bu fakir istenen hizmeti yerine getirmek için iş başlamış ve Türk dilinin bir takım dil bilgisi kurallarını derleyip düzenleyip eseri bir mukaddime, dört bölüm ve bir hatimeden oluşturduktan sonra adını *Mazhare'l-Türki* koydum.” (Şirvani, h. 13.; 9-13).

Günümüzde Azerbaycan sınırları içerisinde kalan bir bölgede büyüdüğü için Türkçeyi bilen müellif, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere memuriyet için İran'ın güneyinde Şiraz gibi Farsların çoğunluğu oluşturduğu bir vilayete gidince talep üzerine yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla eserini yazmıştır.

Öte yandan gene Kaçarlar Dönemi'nde İran kuzeyinde bir bölge olan Gazvin'de yazılan bir el yazma eserde de *Kavâ'id-i Türki* ve *Mazhare'l-Türki*'dekine benzer ifadeler yer almaktadır. Henüz herhangi bir araştırmacı tarafından yayınlanmamış olan *Tecridü'l-lügat* isimli el yazma İran İslami Şura Meclisi Kütüphanesinde 4136 numaraya kayıtlıdır. Eser Hicri 1264 (Miladi 1847/48) yılında Ali Bad Kubeyi tarafından Gilan Valisinin isteği üzerine bölge halkına Türkçe öğretebilmek için yazılmıştır. O dönem şartları içerisinde düşünüldüğünde Gilan Valisi'nin merkezden

giden Türk kökenli bir hanedan mensubu olma ihtimali yüksektir. 63 varak olan el yazma esasen manzum bir sözlüktür ancak haşiyelerde dil bilgisine ilişkin açıklamalar yapılmıştır ve eserin sonunda Türkçe fiil tablosu verilmiştir. Müellifin eserin ön sözünde *Tecridü'l-lügat*'ı kaleme alma amacını Farsça olarak aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“Gilanlı çok samimi arkadaşlarım istediği için sarf ilminin kurallarına uygun çok değerli ve nadir lafızlar ve Türkçe ibareleri mutluluk ve gönüllülükle toplayıp bu kitabı *Tecridü'l-lügat* ismiyle Gazvin darü-l-saltanesinde yazdım. Bunun yanı sıra, erkeklerin sohbetlerinde çok kullandıkları atasözlerini de tatlı sözlü Farslar ve hünerli Türklerin okuması için ekledim” (Badkubeyi, 1264: v. 2)

Görüldüğü kadarıyla Kaçarlar Dönemi'nde İran sahasında yukarıda örnek verilen türden Türkçe bilmeyenler için hazırlanmış eserlerin sayısı artış göstermektedir. Bunun yanı sıra eserlerin ön sözünde yabancılara Türkçe öğretmek üzere yazıldığını ifade eden örnekleri artırmak da mümkündür. Bu özellik İran sahasındaki eserleri, yabancılara Türkçe öğretimi tarihi literatürü açısından önemli ve eşsiz kılmaktadır. Çünkü literatürde araştırmacıların yabancılara Türkçe öğretme amacını taşıdığını belirttiği eserin hemen hemen hiçbirinde bu amaç müellif tarafından açık ve net bir dille ifade edilmiş değildir.

Sonuç

Bu çalışmayla İran sahasında özellikle Kaçarlar Dönemi'nden itibaren somut örneklerle yabancılara Türkçe öğretmek için çalışmaların yapıldığı gösterilmiştir. *Kava'id-i Türki* ve *Mazhare'l-Türki* ve *Tecridü'l-lügat* gibi eserlerin hem dil bilgisi öğrenme alanına ilişkin açıklamalarda bulunduğu ve ayrıca genelde kitap sonunda verdiği listeler aracılığıyla kelime öğretimi yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun da ötesinde iletişim de önemli bir unsur teşkil eden atasözlerinin derlendiği *Emsal u Hikem-i Türki* (İran İslami Şura Meclisi Kütüphanesi nüsha no: 9172) gibi yazmalara da tesadüf edilmesi ilginçtir. Çünkü Memlukler Dönemi'nde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmaları hız kazanmış olsa da atasözü öğretimine ilişkin herhangi bir esere tesadüf edilmemektedir. Ayrıca *Tecridü'l-lügat*'in de haşiyelerinde 288 adet Türkçe atasözü Farsça açıklanmıştır. Sonuç olarak İran'daki tarihî kaynaklar da yabancı dil öğretiminin dil bilgisi, kelime ve kalıp söz öğretimi olmak üzere üç boyutunda eser verilmesi oldukça önemlidir. Eser müelliflerinin amaçlarının doğrudan Farslara Türkçe öğretmek olduğunu açıklaması ise bu kaynakları dil özellikleri açısından olduğu kadar yabancı dil öğretim metodolojisi açısından da incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Çalışmada ortaya koyulduğu üzere yabancılara Türkçe öğretimi tarihi yazımında zaman ve mekân açısından bir eksiklik teşkil eden İran sahasını literatüre kazandırmak gerekmektedir. İlk önce hâlihazırda zaten yayınlanmış olan el yazma eserler yabancılara Türkçe öğretimi çerçevesinde incelenebilir. Akabinde İran'da kütüphaneleri benzer eserler bulabilmek adına titizlikle tarandığında araştırmacıların şaşırtıcı derecede çok malzemeye karşılaşması muhtemeldir. Akabinde Farsçanın izinden gitmek suretiyle Afganistan, Pakistan, Tacikistan ve Hindistan'daki kütüphanelerin incelenmesi hâlinde şüphesiz bu coğrafyadaki Türk devletlerinin etkisiyle Türkçe öğretmek için kaleme alınmış daha birçok eser bulunabilir. Böyle bir uğraş tarihî süreçte Türkçenin yabancı dil olarak ilgi gördüğü hinterlandı genişleteceği gibi yabancılara Türkçe öğretimi tarihî literatürünü zenginleştirecektir. Bu bilgiler ışığında ilgili literatürün gözden geçirilmesi ve belki yeniden yazılması gerekecektir.

Kaynakça

- AKAR, Ali, (2014). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ARGUNŞAH, Mustafa vd., (2010). *Karahanca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARSLAN, Mustafa, (2012). “Tarihi Süreçte Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi-Öğrenimi Çalışmaları”, **KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 9/2: 167-188.
- AYDIN, Şadi, (2008). *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, (2013). “Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53/2: 411-420.
- AYKAÇ, Nurullah, (2015). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Genel Tarihçesi ve Bu Alanda Kullanılan Yöntemler”, **Turkish Studies**, 10/3: 161-164.
- BAD KUBEYİ, Ali (1264). *Tecridü'l-lügat*, Tahran: İslami Şura Meclisi Kütüphanesi, Nüsha No: 9172.
- BAHARLI, Mehran, (2019). “Fermanı Tarihi Fethali Şah Kaçar be Türkiyi Çağatayı”, https://sozumuz1.blogspot.com/2019/07/blog-post_10.html?m=1, Erişim Tarihi: 7.04.2020.
- BALCI, Mustafa ve GÜLTEKİN, İbrahim (2017). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Siyaseti ve Stratejileri”, *Uygulamalı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi* (Ed. Hayati Develi vd.), İstanbul: Kesit Yayınları: 43-133.
- BALCI, Mustafa, (2016). “Tarihî Seyirde Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi: Cumhuriyet Dönemi Öncesi Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi” *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem ve Uygulamalar 1* (Ed. Hayati Develi vd.), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları, 11-52.
- BAŞAR, Umut (2020). “İran’da Osmanlı Türkçesine İlişkin Tarihî Bir Eser: Risale-yi Tekellüm”. **Journal of History School**, 48: 3478-3499.
- BAYRAKTAR, Nesrin, (2003). “Yabancılarla Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi”, **Dil Dergisi**, 119: 58-71.
- BEHRAMİTAN, Ali, (1396). *Fihristi Nüşahayı Ahd-i İlhani der Kitaphanehayi İran*, Tahran: Merkezi Mütalaatı Siyasi ve Beynelmineli.
- BİÇER, Nurşat, (2011). *Kıpçak Dönemi Eserlerinin Yabancılarla Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BİÇER, Nurşat, (2012). “Hunlardan Günümüze Yabancılarla Türkçe Öğretimi”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 1/4: 107-133.
- BİÇER, Nurşat, (2017). *Türkçe Öğretimi Tarihi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- BÜYÜKİKİZ, Kadir Kaan, (2014). “Yabancılarla Türkçe Öğretimi Alanında Hazırlanan Tezler Üzerine Bir İnceleme”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 25: 203-213.
- CEVAL, Kaya, (2009). “Dîvânü Lügati’t-Türk Araplara Türkçeyi Öğretmek İçin mi Yazıldı?”, *III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Ortak Dil, Tarih ve Alfabe Oluşturma Sürecinde Geçmişten Geleceğe Türkolojinin Meseleleri*, Türkistan, 18-20 Mayıs, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi Yayını, III: 145-148.
- ÇAKMAK, Cihan, (2014). “Yabancılarla Türkçe Öğretiminin Tarihçesine Genel Bir Bakış Denemesi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, IV, 2: 167-182.
- DAŞDEMİR, İsmet (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (2. Basım), Ankara, Nobel Yayıncılık.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2000). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDEM, İlhan, (2009). “Yabancılarla Türkçe Öğretimiyle İlgili Bir Kaynakça Denemesi”, **Turkish Studies**, 4/3: 888-938.
- ERKAN, Mustafa, (1999). “İbn Mühennâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XX: 218-219.

- FAROOQI, Naimur Rahman, (1994). “Delhi Sultanlığı,” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX: 130-132.
- GENCEYİ, Turhan, (1999). “Zebanı Türki der Derbarı Safaviyye der İran”, **Tribun**, 4: 73-79.
- GÖÇER Ali ve MOĞUL Selçuk, (2011). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi ile İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış”, **Turkish Studies**, 6/3: 797-810.
- GÖÇER Ali ve TABAK Gürkan ve COŞKUN Aydın, (2012). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Kaynakçası”, **TÜBAR**, XXXII: 73-126.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, (2002). “Yabancıların Türkçe Sözlük ve Gramer Yazma Sebepleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XI: 520-525.
- İŞCAN, Adem, (2018). “Yabancı Dil Öğretimi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Tarihi”, **Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi** (Ed. Abdullah Şahin), (2. Baskı), Ankara: Pegem Akademi, 3-28.
- KAHRİMAN, Ramazan vd., (2013). “Yabancılar Türkçe Öğretimi Kaynakçası”, **Türük**, 1: 80-132.
- KARASAR, Niyazi, (2019). **Bilimsel Araştırma Yöntemi** (34. Basım), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KERİMİYAN SIÇANİ, Mehdi ve ABDULLAHİ TERİMSERİ, Zehra, (1388). “Maarufi Mecmuayı Nüshayı Hattı be Türki Ketaphaneyi Meclisi Şurayı İslami”, **Peyami Baharistan**, 4: 628-652.
- KOÇOĞLU, Turgut ve AHMADOUĞLI, Abdulkhalil, (2018). “Farsça Bilenlere Türkçe Öğretmek İçin Yazılmış Farsça-Çağatay Türkçesi Manzum Bir Sözlük: Lehçetü't-Türk”, **HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]**, 4/ 9:1-32.
- KOÇOĞLU, Turgut, (2018). “Haydarâbâd Salar Jung Kütüphanesi'ndeki Türkçe Öğretimi ile İlgili Yazma Eserler ve Bu eserlerden Fazlullâh Han Barlas Tarafından yazılan “Lugat-ı Türki”nin Çağatay Türkçesi Öğretimi Yöntemine Dâir Düşünceler”, **Erciyes Journal of Education**, 2/1: 91-108.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (1942a). “Yeni Fariside Türk Unsurları”, **Türkiyat Mecmuası**, VII-VIII: 1-16.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (1942b). “Azeri”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, II:118-151,
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (2005). **Türkiye Tarihi** (Hzr. Palabıyık, H. M). Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÜRELİ, İbrahim vd., (2014). **I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları**, İstanbul: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 136.
- LAYOŞ, Fekete, (1936). “İran Şahlarının İki Türkçe Mektubu”, **Türkiyat Mecmuası**, 5: 269-277.
- MERÇİL, Erdoğan, (2003). “Selçuklular ve Türkçe” **Belleten**, 248: 111-117.
- MUTTAKİ, Hüseyin, (1381). **Fihristi Nüshahayı Hattiyi Türki Ketaphaneyi Bozorge Hazreti Ayetullah el-Uzma Maraşi Necefi**, Kum: Neşriyatı Ketaphaneyi Bozorge Hazreti Ayetullah el-Uzma Maraşi Necefi.
- ÖZ, Yusuf, (2010). **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, (2009). “Selçuklular Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI: 371-375.
- ÖZYETKİN, Melek, (2001). **Ebu Hayyan-Kitâbü'l-İdrak Li-Lisâni'l-Etrâk-Fiil: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi**, Ankara: Köksav Yayınları.
- RAHİMİ, Ferhat, (2016). **Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RAHİMİ, Musa, (2009). **Kavâ'id-i Türki** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RECEP, Toparlı vd., (1999). **El-Kavâninü'l-Külliyel-Lügati'l-Türkiyye**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- REZAEİ, Mehdi, (2010). *Kaide-i Zeban-ı Türki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SİDDİK, Hüseyin Muhammedzade, (1387). *Kavaid-i Zeban-ı Türki-Mirza Baba Tabip Aştiyani*, Zencan: Pınar.
- SOHRABIABAD, Hamidreza, (2018). *Safevî İdaresinde Toplumsal Dönüşüm* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİRVANİ, Abdurrahim, (1391). *Mazhare'l-Türki* (Yayına Hazırlayan: Ferhat Rahimi), Tahran: İntişarat-ı Nov.
- TÜRKAN, Hüseyin Kürşat, (2017). “Türkçe Öğretiminin Tarihsen Süreci ve Yabancı Uyruklu Öğrencilere Türkçe Öğretimine Dair Bazı Öneriler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 60: 147-158.
- YİĞİT, İsmail, (2004). “Memlukler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX: 90-97.
- ZORBAZ, Kemal Zeki, (2013). “Geçmişten Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi”, *Yabancılara Türkçe Öğretimi El Kitabı* (Ed. Mustafa Durmuş ve Alparslan Okur), Ankara: Grafiker Yayınları, 171-181.